



# Ռաֆֆի

## Խաչագողի հիշատակարանը

3 - ԺԱ

### ՓԱԽՈՒՍՏ

Միքի՛ր...

Մարսափելի ճանապարհորդություն է հարյուրավոր մղոններ անցնել շղթայակապ ոտներով: Որքան հեռանում ես դեպի հյուսիս, ազգաբնակչությունները հետզհետե նոսրանում են: նոսրան՝ում են և այնուհետև դատարկ և ձյունապատ անապատներին վերջ ու սահման չկա: Խիստ հագիվ են պատահում փոքրիկ քաղաքներ, որոնք ավելի նման են մեծ գյուղերի: Նրանց բնակիչները այն աստիճան սովորած են հաճախ արտոբանանների խումբեր տեսնել, որ հենց լսում են շղթաների հնչյուններ, տներից դո՛րս են թափվում, սառնասրտությամբ նայում են նրանց վրա և ցույց են տալիս իրանց երեխաներին: Ունանք տալիս են թշվառներին մի կտոր հաց կամ մի քանի գրոշներ:

Միշտ տխուր և միատեսակ է շրջապատը: Նույն անվերջ անապատները ամեն օր տարածվում են քո առջև, նույն մառախլապատ հորիզոնը ամեն տեղ միախառնվում է սպիտակ սավանով պատած տափարակների հետ, նույն ցուրտ, խոնավ և մթին իջևանները սպասում են քեզ ճանապարհների վրա, և շատ տեղ հանդիպում ես պաշտոնակատարների կոպիտ, անխիղճ վարմունքին: Ամեն տեղ, կայարաններում նույնպես համբարքով ստանում են և ճանապարհ են դնում թշվառականների խումբը: Գնում ես, գնում ես... անցնում են օրեր, շաբաթներ, ամիսներ... օրըստօրե ուժաթափ ես լինում: Նվագում ես, թուլանում ես, բայց

չգիտես, թե ե՞րբ պետք է տեղ հասնես...

Երբեմն երևում են քեզ մարդիկների երեսներ, սառն և անմիտ, որպես ինքը եղանակը: Ոտքից գլուխ հագնված մորթերի և մուշտակների մեջ, այդ գոեհիկները հազիվ որոշվում են թավամազ արջերից, որոնք շատ անգամ ծույլ և դանդաղ կերպով անցնում են դատապարտյալների խումբի մոտով և, մի առանձին հեզնական հայացք ձգելով նրանց վրա, կարծես, ուզում են ասել. «Մենք ավելի բախտավոր ենք, քան թե դուք»:

Ցո՛ւրտ է: Ամեն արարած այստեղ մրսում է, սառչում է, քարանում է: Երկիրը գուրկ է լույսից և շերմությունից: Կարծես արևն էլ այստեղ մրսում է, կարծես նա էլ մուշտակ ունի հագած: Նրա գունաթափ դեմքը շատ չէ որոշվում նույն գոեհիկների, նույն արջերի երեսներից: Նրա ճառագայթները կորցնում են իրանց գորությունը ընդհանուր սառնության մեջ:

Մեռած բնությունը բոլորովին ուրիշ կերպարանք է ստանում, երբ հանդիպում ես անտառների: Այստեղ երևում է կյանք, բուսական թշվառ կյանք: Տարվա այն եղանակում, երբ մեզ մոտ ծառերը բեռնավորված են զանազան տեսակ անուշ պտուղներով, երբ խաղողը մեղրի համ է ստանում մեր այգիներում՝ այստեղ սառը քամին փչում է, ծառերի ճյուղերը սարսափելով տատանվում են, ցած են խոնարհվում, դալկացած տերևները խշխշալով թափվում են, և նրանց տխուր հառաչանքներից դու որոշում ես այս խոսքերը. «Տե՛ս, մենք էլ աքսորված ենք այդ երկրում: Եվ իրավ, բնության խստությունը մինչև այն աստիճան ճնշել է այդ ողորմելի արարածներին, որ նրանք ազատ կերպով աճել և զարգանալ կարող չեն: Որքան առաջ ես գնում, ծառերի աճելության ուժը պակասում է, պակասում է, և նրանք հետզհետե փոքրանալով, բոլորովին մանրանում են, մինչև թզուկ թուփերի կերպարանք են ստանում:

Ամեն ինչ այստեղ մոտ է երկրին, ամեն ինչ թեքված, խոնարհված է դեպի ցած: Լեռները և բլուրներն անգամ չեն համարձակվում իրանց գագաթները շատ վեր բարձրացնել, կարծես նրանց վրա ևս մի բան ճնշում է: Եվ երկրի ընդարձակ տարածությունը ստանում է տափակ, հարթ-հավասար կերպարանք, ձևացնում է մի անսահման անապատ:

Չնայելով եղանակների խստությանը, չնայելով մեր ուղեվորության սպանիչ ազդեցությանը, իմ ընկերները դարձյալ չէին կորցնում իրանց զվարթությունը: Նրանք իրանց սովորության համեմատ հանաքներ էին անում, ծիծաղում էին և շատ տեղ իջևաններում անձնատուր էին լինում արբեցության:

Այդ երկրում լույսի և ջերմության պակասությունից մարդը միշտ ցուրտ է զգում և ցո'ւրտ: Պետք է մի բանով տաքացնել սառած մարմինը, և արադը հանդիսանում է որպես փրկարար դարման: Նա թմրեցնում է ուղեղը, բթացնում է զգայարանքները, և դու բնության խստությունը այլևս չես զգում: Եվ այդ է պատճառը, որ ոչ մի հիմնարկության այնքան չես հանդիպում, որքան գինետների: Նրանց թիվը հազարապատիկ ավելի է եկեղեցիների, դպրոցների և այլ կրթական հիմնարկությունների թվից: Համարյա բոլոր իջևաններում կարելի էր գտնել արադ:

Թեև արբեցությունը սաստիկ արգելված էր կալանավորներին, բայց պահապանները այնքան բարի են գտնվում, որ չեն արգելում նրանց այդ միակ մխիթարությունից, մանավանդ երբ նրանց էլ հրավիրում են խմել իրանց հետ:

Իսկ այդ զվարճությունները այն արքայականների համար են միայն, որոնք ունեն իրանց հետ փոքրիշատե արծաթ: Երևում էր, որ իմ ընկեր խաչագողները գուրկ չէին արծաթից. ամեն տեղ գնում էին ծխախոտ, սպիտակ հաց, ուտելիքներ և արադ: Այդ բարիքներից նրանք մասն էին հանում մյուս աղքատ դատապարտյալներին, և այդ պատճառով խումբի մեջ խաչագողները վայելում էին մի առանձին հարգանք:

Բայց ինձ խիստ անհաճ էր թվում նրանց՝ մինչև հանդգնության հասցրած անհոգությունը: Ես զայրանում էի, երբ նկատում էի, որ նրանք առ ոչինչ էին համարում իրանց դրության բոլոր զարհուրանքը: Մարդիկ, որ կորցնում էին հայրենիք և ընտանիք, մարդիկ, որ իրանց տների մեջ անբախտ կին և անտեր գավակներ ունեին, մարդիկ, որ հավիտյան զրկվում էին այն բոլորից, որ միշտ սիրելի էր եղել իրանց, այդպիսի թշվառ մարդիկ դեռևս սիրտ ունեին զվարճանալու, դեռևս նրանց երեսը ծիծաղում էր:

Մենք գիշերները ավելի ազատ էինք լինում միմյանց հետ խոսելու և խորհրդակցելու, երբ անասունների նման ասծում էին մեզ մի սենյակի մեջ և դռները կողպում էին: Բայց իմ ընկեր խաչագողները վաղուց արդեն սկսել էին ինձ հետ բավական սառն կերպով վարվել, երևում էր, որ վստահություն չունեին դեպի ինձ և ամենայն ծածկամտությամբ աշխատում էին թաքցնել ինձանից մի գաղտնիք: Ես էլ իմ կողմից ամենևին հետաքրքիր չէի լինում խորամուխ լինել նրանց խորհուրդների մեջ:

Այդ սառնությունը սկսվեցավ մեր մեջ այն օրից, երբ իմ երիտասարդ ընկերներից մեկը հայտնեց ինձ քավոր Պետրոսի ամբողջ ծրագիրը, թե ո՞րպիսի հնարներ էր նախապատրաստել նա, որ կես ճանապարհից փախցնեի իր արտոնական ընկերներին: Ես այն ժամանակ մերժեցի երիտասարդի առաջարկությունը, վճռական կերպով պատասխանելով, թե ամենևին չի պիտի մասնակցեմ նրանց ձեռնարկության մեջ, և ավելացրի, թե լավ է ինձ հանքերում մաշվել և հանքերությամբ սպասել իմ ճակատագրի վախճանին, քան թե ազատություն գտնել քավոր Պետրոսի ձեռքով:

Այն օրից անցել էին երկու ամբողջ ամիսներ: Մի գիշեր նույն երիտասարդը մոտեցավ ինձ:

Մուրադ, ասաց նա, դու դարձյա՞լ միտքդ չես փոխել:

Ի՞նչ բանի համար, Հարցրի ես:

Հիշո՞ւմ ես մեր մեջ մի քանի ամիս առաջ տեղի ունեցած խոսակցությունը:

Հիշում եմ:

Էգուց երեկոյան պահուն պիտի կատարվի գործողությունը...

Ինչ որ ուզում եք՝ կատարեցեք: Ես չեմ փոխել իմ միտքը, ես ամենևին չեմ մասնակցելու ձեր ձեռնարկությանը...

Նա բռնեց իմ աջը և աղաչավոր դեմքով աչքերը դարձրեց դեպի իմ երեսը:

Լսի՛ր, Մուրադ, համառության ժամանակ չէ, քո կամակորությունը կկորցնե քեզ: Մտածիր, որ դու դեռ երիտասարդ ես, քո առջև դեռ ընդարձակ ասպարեզ կա գործելու և բախտավոր լինելու: Քավոր Պետրոսը իր որդու նման սիրել է քեզ, այժմ նույնպես սիրում է: Նա քեզանից ձեռք չի վեր առնի, նա կգա քո ետևից, ուր որ տանում են քեզ, և մինչև չազատե քեզ, չի հանգստանա: Եթե չես հավատում, քեզ ցույց կտամ նրա նամակը:

Նա տվեց ինձ մի թղթի կտոր, որի վրա գրված էին մի քանի տողեր միայն, ստորագրությունը և ձեռագիրը քավոր Պետրոսինն էր: Ահա նրա բովանդակությունը. «Սիրելի Մուրադ, հնազանդվի՛ր, ինչ որ քո ընկերները կատաշարկեն քեզ, մոտ է փրկության ժամը»...

Թե ինչպե՞ս էր հասել այդ թուղթը նրա ձեռքը, ես չգիտեմ, բայց ես զգվանքով հետ տվի, ասելով.

Եթե հազար այս տեսակ նամակ գրելու լինի նա, ես դարձյալ իմ միտքը չեմ փոխի: Ես վճռել եմ, վաղուց վճռել եմ բնավ հարաբերություններ չունենալ խաչագողների հետ: Ես նրանց մատնությամբ Սիբիր եմ գնում, բայց չէի ցանկանա նրանց ձեռքով ազատված լինել:

Այդ ես հասկանում եմ, պատասխանեց երիտասարդը, և մասամբ իրավունք եմ տալիս քո դժգոհությանը: Բայց ոչինչ չէ արգելում քեզ այդ դրությունից ազատվելուց հետո կտրել քո հարաբերությունները խաչագողների հետ:

Բանը նրանումն է, որ նրանց ձեռքով ազատվելը ինձ համար անարգանք եմ համարում:

Այդ խոսքը շատ վիրավորական է, Մուրադ, Ասաց երիտասարդը փոքր-ինչ վրդովված ձայնով, Բայց ես ուշադրություն չեմ դարձնի և կհիշեցնեմ քեզ մի ուրիշ բան, որը, որպես երևում է, մոռացել ես դու: Դու հիշո՞ւմ ես այն անբախտ աղջկան, որը սիրում էր քեզ, որին սիրում էիր և դու: Արդյոք չե՞ս մտածում վերադառնալ նրա մոտ, գտնել նրան, ուրախացնել նրան: Գիտե՞ս ինչ դրության մեջ թողեցիր նրան:

Գիտեն... Բայց ինձ հայտնի չէ, արդյոք ո՞ղջ է նա, թե՞...

Վերջին խոսքը ես չկարողացա արտասանել, դա դանակի պես կտրատում էր իմ սիրտը: Երիտասարդը հանգստացրեց ինձ, ասելով.

Ողջ է: նրա վերքը մահացու չէր: Մենք այդ մասին ճիշտ տեղեկություն ունենք:

Ընթերցողը հիշում է, որ ինձ դեպի արքայի ճանապարհ դնելու առավոտը հանկարծ հայտնվեցավ Նեննեն և իր բարկության խոտվության մեջ խլեց զինվորներից մեկի ձեռքից հրացանը և արձակեց: Թեև ոչ ոքին չվնասեց նա, բայց նրա վարմունքը այն աստիճան հակառակ էր օրենքի, որ մի զինվոր հրացանի սվինով վիրավորեց նրան, և նա ընկավ: «Խելագար աղջկա» համարումը և հոգեկան հիվանդության ապացույցները միայն կարողացան ազատել նրան օրենքի խիստ դատապարտությունից:

Նեննեի անունը հիշեցնելով, երիտասարդը շոշափեց սրտիս ամենագգայուն լարերը, իմ համառությունը մեղմացավ, իմ կամակորությունը միանգամից փշրվեցավ, և ես պատրաստ էի ասել նրան, «Լավ, համաձայն եմ, կմիանամ ձեզ հետ», բայց դարձյալ շուտով ես տիրապետեցի ինձ, կարծես, իմ կամքի գորությունը կրկին վերադարձավ, երբ մտաբերեցի, թե ի՞նչ բան է խաչագողը կամ ի՞նչ է նշանակում միանալ նրանց հետ:

Ոչ, պատասխանեցի նրան, երբեք, երբեք ձեզ հետ գործ ունենալ չեմ կարող:

Երիտասարդի դրությունը անտանելի դարձավ: Նա գործ դրեց իր վերջին ուժը, աշխատելով Նեննեի հիշատակով գրավել ինձ: Այդ փորձը անցավ ապարդյուն: Այժմ ի՞նչ պիտի աներ նա: Նա հայտնեց ինձ մի գաղտնիք՝ հաստատ հույս ունենալով, որ կհամոզե ինձ, որ ես կմասնակցեմ նրանց ձեռնարկության մեջ: Ես մերժեցի: Բայց գաղտնիքը մնաց ինձ մոտ: Այժմ կարո՞ղ էր նա ապահով մնալ, որ ես նրանց գաղտնիքը չէի հայտնի ում որ հարկն էր և արգելք չէի դնի նրանց դիտավորության կատարվելուն: Խաչագողները սաստիկ կասկածավոր մարդիկ են: Ես նկատեցի այդ և բոլորովին անկեղծությամբ միամտացրի նրան, ասելով,

Դուք ինչ որ ցանկանում եք՝ արեք, ես ոչ մի կերպով չեմ խանգարի ձեզ, միայն ինձ հանգիստ թողեցեք:

Ազնիվ խոսք ես տալիս:

Ազնիվ խոսք եմ տալիս:

Նա սեղմեց իմ ձեռքը և հեռացավ:

Ես մնացի միայնակ, մեր կալարանի մի անկյունում նստած: «Այդ մարդիկը պիտի փախչեն, մտածում էի ես, նրանց դեռ չբռնված, ազատ մնացած ընկերները դրսից կօգնեն նրանց և անպատճառ կհաջողացնեն գործը, իսկ ես կմնամ իմ կապանքների մեջ: Ինձ կտանեն այնտեղ, ուր մարդիկ կենդանի թաղվում են հանքերի անձավներում և խլուրդների նման աշխատում են ստորերկրյա մթության մեջ»: Չնայելով այդ բոլորին, իմ սիրտը հանգիստ էր, ես հավատացած էի, որ վերջ ի վերջո ինձ համար էլ կբացվեր ազատության դուռը, բայց ավելի արդար, ավելի օրինավոր ճանապարհով» Իր մեղքերը գղջացած, ճշմարտության շավղի վրա կանգնած հանցավորին պետք է ներվեր, պետք է նրա համար փրկություն լիներ: Եվ եթե մարդիկ այնքան սրատեսություն չունեն, որ քննեն սրտերի բոլոր խորքերը և որոշեն համառ հանցավորը գղջացածից, արդարը մեղավորից, բայց աստված, որի համար ոչինչ գաղտնիք չկա, որ գիտե բոլորը, ի՞նչ որ հասարակ մահկանացուին անհասկանալի և մութն է, մի թե ամենաբարի աստվածը չէր օգնի ինձ: Իմ հավատը այժմ այնքան ջերմ էր, և իմ հույսը այնքան հաստատուն էր, որ ես նրա օգնությանը հավատում էի և սպասում էի:

Գիշերն անցավ առանց որևիցե աղմուկի: Ամեն ինչ խաղաղ էր, ամեն ինչ իր սովորական դրության մեջն էր: Առավոտյան մեզ զարթեցրին խիստ վաղ: Օրը բավական ցուրտ էր: Իմ ընկերները ջերմացրին իրանց մարմինը արաղով և չնոռացան մեր պահապան զինվորներին նույնպես խմացնել: Մենք ճանապարհ ընկանք, մեզանից յուրաքանչյուրը իր ծանրությունները իր մեջքի վրա կրելով: Մեր ետևից գալիս էր մի սայլակ, լծած միայն մի ձիով, որ բերում էր մեր և զինվորների ավելորդ ծանրությունները: Նրա վրա երբեմն նստեցնում էին աքսորյալներից նրանց միայն, երբ հիվանդանում էին և չէին կարող

ճանապարհը շարունակել» Իմ ընկերներից երկուսը, այն առավոտ իրանց հիվանդ ձևացնելով, պատկաժ էին սայլակի վրա: Պահապանները հիվանդների վրա շատ ուշադրություն չէին դարձնում, ինքը հիվանդությունը հսկում էր նրանց վրա:

Երբ արեգակը բավական վեր բարձրացավ հորիզոնից, օրը սկսեց տաքանալ: Աքսորականների խումբը առաջ էր ընթանում դանդաղ և ծանր քայլերով: Նրանց ոտնակապերի երկաթները աններդաշնակ կերպով ձայն էին հանում:

Պահապանների և արքայականների ուշադրությունը դարձրած էր մի ծերունի հրեայի վրա, որը գանազան ծիծաղելի առակներով գվարճացնում էր նրանց: Հրեան մի փոքրիկ մարդ էր, որին կոչում էին ժոզեֆ: Այդ խեղկատակը կատվի դեմքով, նեղ և խորամանկ աչքերով, բնիկ օդեսացի էր, որը սկզբում պարապում էր մաքսանենգությամբ, իսկ հետո, մտնելով խաչագողների ընկերության մեջ, փորագրիչի պաշտոն էր կատարում և նրանց հետ կեղծ թղթադրամներ էր շինում: Դա միևնույն անձն էր, որ մատնեց ամբողջ ընկերությունը:

Ժոզեֆը ամբողջ խմբի գվարճությունն էր, նրա սրախոսությունները, հանաքները և հրեական թվատ լեզվով խոսակցությունը թուլացնելու չափ ծիծաղելի էին:

Կարծես թե այդ բոլորը նրա մեջ մի տեսակ կենսական պահանջ էր դարձել, և այդ պատճառով խեղկատակության ձիրքը ավելի զարգացել էր: Նայելով նրա վրա, ես բացատրում էի նրա ցեղի մի քանի ընդհանուր գծերը, որոնք առաջ էին եկել կյանքի գանազան պայմաններից: Խեղկատակությունը ծնունդ է հաճոյանդության. դրանք երկուսն էլ ճնշված, հալածված ցեղերի հատկություններ են: Պատմական հանգամանքների խստությունից հրեան այնքան ստոր ընկած է հասարակաց կարծիքից, որ մի շրջանի մեջ գտնվելու ժամանակ ուրիշ բանով չէ կարողանում գրավել նրանց ուշադրությունը, բայց միայն ծաղրածություններով: Այդ մնում է նրա բնավորության մեջ և այն աստիճան ընտելանում է, որ մինչև անգամ առանց վիրավորելու թույլ է տալիս ուրիշներին ծաղրել իրան: Այսպես էր և ժոզեֆը:

Օրը սկսել էր երեկոյանալ: Դեռ տասն վերստից ավելի էր մնում մինչև առաջիկա իջևանը: Ճանապարհը ձգվում էր անտառի միջով, ուր ասեղնավոր տերևներով



պատած ծառերը այնպես խիտ գրկած էին միմյանց, որ մի քանի քայլ հեռվից ուրիշ ոչինչ չէր երևում, բացի ծառերից: Ճանապարհը նեղ էր. ծառերի ոստերը անդադար դիպչում էին մարդու երեսին և ծակոտում էին: Բայց այդ չէր արգելում լսել Ժոզեֆի մի հետաքրքիր պատմությունը, որը կեսօրից հետո սկսելով, դեռ չէր ավարտել: Պատմությունը հետզհետե ավելի ծիծաղաշարժ էր դառնում, բոլորի ուշադրությունը լարված էր դեպի հրեան: Դա ամոքում էր և մեր հոգնածությունը: Խումբը դանդաղ կերպով առաջ էր գնում:

Մի տեղ ճանապարհը ավելի նեղ ձև ստացավ, մի կողմից բարձրանում էր փոքրիկ բլուր, իսկ մյուս կողմից մի ուղղածիզ գառիվայր իջնում էր դեպի անտառախիտ ձորը և կորչում էր ծառերի մեջ: Ես լսեցի մի ձայն, որ շատ նման էր սև ագռավի կոնչյունին: Որքան և բնական կերպով հնչվեցավ այդ ձայնը, դարձյալ ես չէի կարող չհասկանալ, թե դա խաչագողների սովորական նշանախոսություններից մեկն էր, որ նշանակում էր՝ «պատրաստ եղեք»: Ձայնը կրկնվեցավ, բայց ոչ ոք ուշադրություն չդարձրեց, միայն իմ ընկերները խորհրդավոր կերպով նայեցին միմյանց երեսին:

Ժոզեֆի պատմությունը այդ միջոցին ավելի հետաքրքրական էր դարձել:

Փոքր-ինչ առաջ գնալուց հետո ձայնը երրորդ անգամ կրկնվեցավ: Այդ միջոցին մեր խումբի մեջ գտնված խաչագողները արագությամբ դուրս եկան ճանապարհից, մտան անտառի մեջ և շուտով ծածկվեցան ժայռերի ետևում: Պահապաններից մի քանիսը փորձեցին հետամուտ լինել, բայց ժայռերի ետևից և ծառերի միջից սլացող գնդակները երկուսին գետին գլորեցին: Նրանք ետ դարձան, որ պահեն մնացածներին, որպեսզի չփախչեն:

Այդ բոլորը կատարվեցավ մի քանի րոպեի մեջ: Ամբողջ խումբին տիրել էր երկյուղ և խորին ապշություն: Հրացանները դեռ երկու կողմից ևս արձակվում էին, գնդակները սուլելով անցնում էին ծառերի միջից: Հետո ամեն ինչ լռեց, միայն անտառի խորքից լսելի էին լինում մուրճերի շտապշտապ գարկերը: Երևում էր, խորտակում էին փախստականների երկաթյա ոտնակապերը:

Կովի խոսվության ժամանակ հափշտակողներից ոչ ոք չերևեցավ անտառի խորքից: Նրանք գործում էին իրանց թաքստի տեղից: Միայն վառողի ծուխի մեջ

ես նշմարեցի մի աղոտ պատկեր: Որքան էլ կերպարանափոխված լինե՞ր նա, այնուամենայնիվ ես չէի կարող չճանաչել քավոր Պետրոսին: Նա խորհրդավոր կերպով շարժեց դեպի ինձ իր մատը և դեի նման կրկին անհայտացավ: Կարծես դրանով ասել էր ուզում. «Հիմար, ինչո՞ւ չհետևեցիր իմ խրատներին»...

Երբ ամեն ինչ լռեց, հանգստացավ, մենք դեռ նոր նկատեցինք, որ խեղճ Ժոզեֆը դիակների թվում էր: Գնդակը, որ դիպել էր նրա գլխին, պատահական չէր, այլ նպատակով ուղղած: Այդ անպիտանը մատնել էր խաչագողներին, ոչնչացրել էր մի ամբողջ հիմնարկություն, որով նրանք միլիոններ վաստակելու հույսեր ունեին: Խաչագողը մինչև մահ չէ մոռանում յուր ընկերների անհավատարմությունը և աշխատում է մի օր վրեժխնդիր լինել: Եվ այժմ Ժոզեֆը ստացավ իր վարձը:

Սարսափած և երկյուղից խռովության մեջ ընկած պահապանները հրեայի և իրանց երկու ընկերների դիակները դրեցին սայլակի վրա, և մենք շարունակեցինք մեր ճանապարհը: Իջևանը բավական հեռու էր, մենք հասանք այնտեղ, երբ արևը վաղուց մայր էր մտել, և մութը բոլորովին պատել էր:

Մյուս օրը մենք մնացինք նույն իջևանում: Պահապանները, երկյուղ կրելով, միգուցե մնացած արքայականների հետ պատահե՞ր միևնույնը, այն օր մեր գնացքը հետ ձգեցին, մինչև պատահած անցքի մասին տեղեկություն կտային մերձակա փոքրիկ քաղաքի կառավարությանը, և մինչև փախստականներին գտնելու միջոցներ գործ կդրվեին: Ես շատ ուրախ էի, որ մեր ուղևորությունը ընդհատվեց, որովհետև փոքր-ինչ կհանգստանայի, փոքր-ինչ կկազդուրեի իմ սպառված ուժերը: